

Gaál Csaba

Kés alatt

Rendhagyó könyvismertetés tanulságokkal

*Igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven
magyaroznám; a szólásnak módját pedig úgy ejteném,
hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedeztetnek,
hanem oly kedvesen folyyna, mintha először
magyar embertől, magyarul íratott volna.*
PÁZMÁNY PÉTER (1570–1637)

Érdekes a könyv felépítése, a mondanivaló csoportosítása. Az elsősorban a mindennapok emberének szóló kiadvány még a tájékozott orvosnak, sebésznek is meglepő történelmi vonatkozásokat idéz fel. Az ismeretterjesztő jelleg hozzájárul a betegségek és azok gyógyításának megértéséhez (a genny lecsapolását drenálásnak nevezik; pneumothorax, amikor levegő kerül a mellüregbe; gastroözofageális reflux: gyomorsav visszafolyása a nyelőcsőbe). A magyarázatok helyenként kiterjednek a szakszavak eredetére, ami bővíti a szaknyelvi tájékozottságot (kancer – a görög karkinosz, rák szóból; a saphena héber szó, rejtettet jelent).

Nagy erénye a könyvnek a kimerítő és igen hasznos név- és tárgymutató. A magyar kifejezések után érdeklődő, nyelvilag elkötelezett olvasó különösen sok olyan szóra bukkan, amelyek segít az anyanyelvi szaknyelv művelésében.

A könyv *fordítására* illik a közhelyszerű megfogalmazás az állatorvosi ló vonatkozásában, hiszen alkalmat nyújt az idegen kifejezések magyar szövegekörnyezetbeli tanulmányozására. Ismert, hogy jelenleg vita folyik a műszavak használatáról és írásmódjáról, amelyek végletes keretek között mozognak. Az egyik oldalon a *Magyar Orvosi Nyelv* című lap képviseli a lehető legszélesebb körű magyarításra törekvést, a másik oldalon a teljesen szabályozatlan, összevisszaságában sokrétű lehetőségek állnak, amelyek nélkülöznek bármiféle egységes elképzelést.

Az *idegen szakszavak helyesírása* többféle módon lehetséges. 1. *Szakszövegben* megengedhetőnek tartom a görög-latin szavak alkalmazását az eredeti írásmód megőrzésével (terminus technicus). 2. A *mindennapokban*, vagyis a köznyelvben a kiejtés szerinti (magyarosított) írásmód jelenik meg. Leginkább azonban 3. a *magyar megfelelő* használata (magyarítás) a helyes, hiszen kis jóindulattal – és persze szellemi munkával! – csaknem minden szavunk lefordítható. Jelen könyvben a három fordítási mód mindegyike előfordul, vagyis nincs egységes rendezőelv.

NYELVI HELYTELENSÉGEK

A MAGYAROSÍTÁS HELYETT MAGYARÍTOTT SZAVAK KELLENEK.

A szakszavak könyvbeli megjelenítése alapvetően a latin szavak kiejtés szerinti magyarosítását helyezi előtérbe. Feltűnő – és erre nem találok magyarázatot –, hogy a magyarosítás csak a görög-latin eredetű szavakra vonatkozik, az angolokra nem! A fonetikus írásmódra bőszégesen találunk példát a fejezetcímekben (aszfixia, gasztrektómia, varikozitás), leginkább azonban a szövegben. De vajon mi szükség ezekre a szemet bántó szavakra, amelyek pedig gond nélkül helyettesíthetők magyar szavakkal (lásd a zárójelekben):

- pneumothorax (légmell),
- özofágusz (nyelőcső),
- limfangitisz (nyirokérgyulladás),
- prepúciüm (fityma, előbőr),
- bronchiektázta (hörgőtágulat; vajon a „ch” helyett miért nem „h”?),
- hematemézis (vérhányás),
- mezentérium (bélfodor),
- luxáció (ficam),
- kolecisztéktómia (epehólyag eltávolítása).

A fenti megállapítás, azaz a lefordíthatóság érvényes az eredeti alakban megjelenő terminus technicusokra is:

- arteria és vena iliaca interna (belső csípőartéria és csípővéna),
- talus (ugrócsont),
- tibia (sípcsont),
- fibula (szárkapocscsont),
- corpus cavernosum recti (a végbél barlangos teste),
- nodi haemorrhoidales (aranyeres csomók),
- hernia inguinalis (lágýéksérv).

JÓ FORDÍTÁS. A könyvben találunk utánzásra ajánlott, kifejezetten követendő fordításokat.

- CT: számítógépes rétegvizsgálat.
- Találók a laringoszkóp magyarítása: gégenéző. Ezzel szemben erőltetettnek tartom a laparoszkópos sebészet „hasba néző” kifejezéssel történő átültetését, amikor a megszokott hastükörzés pontosan kifejezi a lényegét (lásd előbb).
- Endovaszkuláris: éren belüli.

NYELVI, ÉRTELMEZÉSI HIBÁK

- *Intraoperatív, posztoperatív.* Ha a szabályos latin módhatározói formánál maradunk, akkor intraoperative és postoperative (rövid „i”). Ha azonban a magyarosított alakot használjuk, akkor intraoperatívan és posztoperatívan, de semmiképpen sem összevén.
- „Bassini [...] 262 páciens operált meg kiváló eredményekkel.” A 262 eset után nem jár *többszám*, de ha a betegekre gondolunk egyenként, akkor az egyetlen műtét után nem beszélhetünk „eredményekről”, legfeljebb eredményről.
- *Pacemaker* – áll egy helyen. Megjegyzés: ha a könyvben csaknem minden latin kifejezés fonetikusán jelenik meg, vajon ez miért nem? Kérdezem ezt annak ismeretében, hogy a legújabb akadémiai helyesírási szótár szerint elfogadott a „pészméker”. Utóbbi helyett viszont kiváló magyar szavunk a *szívritmuskeltő* vagy az *ütemszabályozó*.
- Szívesen használt kifejezés lépten-nyomon a *doktor*. Valóban, az orvosok egy része doktor, de nem minden orvos viseli ezt a címet, illetve nem minden doktor orvos! Még ha így is szerepelt az eredeti kiadásban, jobb lett volna ezt a hibát kiküszöbölni, hiszen így rossz példát mutatunk, sőt félrevezetjük az olvasót.
- *Genitáliái, genitáliákat.* A „genitalia” önmagában többesszámban van, ennek nem szükséges (és nincs is) többesszáma!
- *Karotisz-endarterektómia.* Az angломánia, a gondolkodás nélküli átvétel következménye a jelenség. Helyesen ugyanis endarteriectomia.

STÍLUSHIBÁK. Feltűnik a sok szóismétlés. Így például a *volna* egy oldalon tízszer (!) olvasható, holott mindez ügyes és körültekintő fordítással elkerülhető lenne. *A kell* is hasonló sors jutott, véletlenül ugyancsak tízszer egy másik lapon. Mondatkezdő töltelékiszóként számталanszor *ugyanakkor* szerepel, holott semmi egyidejűségről nincs szó, emellett sűrű használata meglehetősen egyhangú. Rendkívül zavaró az is, ahogyan a *páciens* jelenik meg nagy gyakorisággal. Rontja a stílust az olyan kifejezés is, hogy valakit betettek egy hordágyon a mentőautó *hátlujába*, eltekintve attól, hogy ritkán szokták a sérülteket az elejébe tenni!

SAKMAI ÉSZREVÉTELEK

PONTATLANSÁG, HELYTELEN MAGYARÁZAT. Egyes szakkifejezések (sebész)orvosi szempontból nem helytállóak. Nem tudom, vajon ezek az angol nyelvű könyvben is így szerepelnek-e, vagy csak a fordítás pontatlan. Alapgondolatom szerint a fordító – még ha másként vagy hibásan szerepel is az eredeti szövegben – köteles a magyar nyelvterületen elfogadott kifejezést használni. Alkalmazkodni kell a helyi viszonyokhoz, az adott országban meghonosodott szakszavakhoz. Mindezen túl ügyelnie kell, és ha szükséges, akkor javítani is a nem pontos megfogalmazásokat.

- *Défense musculaire* (röviden „defanz”). „Az izomvédekezést jelentő francia kifejezés arra utal, hogy érintésre a hasfal izomzata a páciens akaratától függetlenül feszesen összehúzódik.” Nos, pusztán érintésre nem, de tapintásra kiváltható a jelenség. Nem nyomásra (!) vagy holmi nyomkodásra, hanem – ahogyan az orvosi nyelvben használatos – tapintásra.
- *Sztetoszkóp* kifejezés olvasható mindenütt, holott ez az eszköz, mint ahogyan neve is mutatja, az eredeti, merev műszert jelenti. A ma használatos hallgatócső pontos megjelölése fonendoszkóp.

- *Zsíreltávolító műtétekről* szólva ez áll: „...az operációk nem a hasüregben történtek, hanem a hasfalon kívül.” A mondat első fele igaz, a második sántít, ugyanis a hasfal rétegei közé tartozik a bőr alatt elhelyezkedő zsírréteg is, vagyis nem a hasfalon kívül.
- „Anus praeternaturalis, azaz *természetes előtti végbél*.” Teljesen félrevezető és rosszul értelmezett fordítás. A latin eredetnek megfelelően, de értelemszerűen is *természetellenes szájadékról* (és nem végbélről!) van szó. A mondat önmagában is érthetetlen: mit jelent az, hogy „természetes előtti”?
- „A sebészetben [...] egyre nagyobb szerep jut a *technológiának*...”; „Új *technológiákat* fejlesztettek ki, köztük az ultrahangot, a komputeres tomográfiát.” Több helyen írtam, többek között e lapban, hogy fel nem foghatom, miért keverik össze a „technikát” és a „technológiát”. Sebésztechnika létezik, de nem sebésztechnológia! Mi nem gyártunk semmit, a gyógyításban nincs gyártási, előállítási folyamata! Hogy mennyire tudatlanságra és meggondolatlanságra visszavezethető összekeverésről van szó, mutatja az a körülmény, hogy egy mondattal később már ez áll: „a sebészet technikai forradalmát...”. A két fogalom véletlenszerű, értelmes indok nélküli összekeverése végigvonul az egész könyvön.

SAKMAILAG TARTHATATLAN LEÍRÁSOK

- „Az *antiszepszis* (amelyet Semmelweis Ignác vezetett be)...” Hatalmas tévedés! Semmelweis (1818–1865) az *aszepsist* vezette be, nem az antiszepszist. Az utóbbi Listernek (1827–1912) köszönhető; a fertőtlenítés fogalmával jelöljük mindazon ténykedésünket, amelyet *meglévő* bakteriális *kontamináció* *leküzdésére* végzünk. A magyar orvos a klórvizes kézmosást alkalmazta a gyermekágyi láz megelőzésére 1847-ben, a skót sebész viszont karbolsavpermettel harcolt a már bekövetkezett fertőzés ellen.
- A *sérvműtét* szó van az úgynevezett Lichtenstein-féle beavatkozásról. A szerző megjegyzi, hogy ő „a szokványos Bassini módszert használta”, de helyi érzéstelenítésben. Ez azonban teljes félreértés. A korábbi (Bassini és egyebek), valamint a Lichtenstein-műtét között az alapvető különbség, és ez a lényeg, hogy míg az első esetben *feszülés alatt*, a másodikban *feszülésmentesen* helyezük be az öltéseket! Csodálkozom, hogy az orvos fordító, aki sok helyen lábfejzetben tesz kiegészítést, itt miért hallgat.
- „A sterilitás eléréséhez szigorú szabályok szerint kell bemosakodni...” Sterilitást a kézen nem lehet megvalósítani! A sebési kézfertőtlenítéssel csak azt érhetjük el, hogy a műtét folyamán a bemosakodó kezéről adott esetben (kesztyűsérülés) csak elenyésző számú baktérium kerüljön a betegbe. Minthogy a kéz nem tehető csíramentessé (azaz sterilé), a cél a baktériumflóra messzemenő csökkentése; erre szolgál a *sebészeti kézfertőtlenítés*. Ennek során nemcsak a bőrfelület átmeneti baktériumait iktatjuk ki, de átmenetileg a mélyebben ülő kórokozók nagy részét is gátoljuk működésükben.
- „Az aranyér a végbélnyílás [...] egy vagy több vénájának tágulata.” Régi és jelenleg is tartó túlhaladott tévhit. Az itt levő véredények az a. (rectalis) haemorrhoidalis superior három végágából telődnek, tehát nem vénák, hanem arteriovenosus conglomeratumok. Tudvalevőleg az aranyérpárnát (corpus cavernosum recti) három *artéria* látja el. Ebből logikusan következik, hogy a vérzés is artériás jellegű, vagyis világos vörös színű. (A műtėti kezelésben korszakváltást jelentett annak felismerése, hogy a csomók eredményes resectiója az artériás ág odavezető ligatúrájával együtt érhető el.)
- „Az *akut appendicitis* sebészeti vészhelyzetnek tekintendő.” Nos, az utóbbi évtizedben bizonyos esetekben polgárjogot nyert a nem műtėti kezelés is, adott esetben antibiotikummal.

HELYTELEN SZÓHASZNÁLAT. A magyar szaknyelvben sok kifejezést nem a könyvben megjelenő módon használunk. Ezeket célszerűbb lett volna a hazánkban meghonosodott módon alkalmazni. A fordítást ellenőrző, sebész képzettségű lektornak mindez nem tűnt fel?

- Mi nem „eldobható”, hanem egyszerűhasználatos eszközökről szólnak.
- A csőgyomorműtét (sleeve gastrectomia) bemutatásakor hamis az „ectomia” utótag, mivel nem az egész szervet távolítjuk el, bár az angolszász irodalomban valóban így írják.
- „Laparoszkópos sebészet – magyarul kulcslyuksebészet”. Az utóbbi kifejezés minden minimálisan invazív eljárásra érvényes, nem csak a „laparoszkópiára”. Itt egyébként egyértelműbb és pontosabb lett volna a *has tükrözés*.
- „Kövágó mesterek”. Az orvostörténeti irodalom a húgyhólyag kövének eltávolítására a *kömeteszést* használja, ez így honosodott meg. „Litotomia...”: a követ viszont nem metszük, hanem eltávolítjuk. Ez sajnos egy hibásan elterjedt szakkifejezés csakúgy, mint a herniotomia, ami a sérv gyűrűjének vakon (kis bőrmetszésen át) végzett bemetszését jelölte a XIX. században.
- A töréseknél olvasható: „a műveletet *repozíció*nak (visszahelyezésnek) nevezik.” Őt évtizedes gyakorlatomban soha nem mondtunk visszahelyezést, a tan- és szakkönyvekben is mindig *helyretélt* használtunk.
- „...nagyon sok olyan felszakadt hasat kell ellátniuk, amelyből *kiömlenek* a belek.” A belek *előesnek*, ez a helyes szóhasználat itt, és más hasonló történéskor is. Így például a következő oldalon olvasható „a bemetszés után azonnal *kiömlenek*” – mármint a belek ileus esetén – kifejezés is életidegen.
- Sérvről lévén szó, „*sérvszak*”-ról olvasok. Nem elírás, mert rendszeresen ez jelenik meg. Elvileg nem helytelen (nyilván szolgai tükröfordítás), de a magyar szaknyelvben ezt mindenütt *sérvtömlő*nek hívjuk. Ugyanebben a fejezetben „*incíziós*” sérvről ír a fordító. Valóban, mind a német, mind az angol orvosi nyelvezetben ez terjedt el, és nem alaptalanul, mégis a magyar tankönyvekben alapvetően *műtét utáni* (posztoperatív) *sérv* vagy *hegsérv* a helyes megjelölés.

IDE JUTOTTUNK? A fordító lábjegyzetben fűzött magyarázatot némely szövegrészhez. Érthetetlen módon néhány olyan kifejezést is ide sorol, amely az átlagolvasónak nem okozhat gondot. Az egyik ilyen szó a *bennék*, amit tartalomként „fordít” le. Lábjegyzetben szerepel a *terime*, amit tömegnek, duzzanatnak jelöl. Ezeknek nemcsak az orvosok, de a művelt köznapi olvasók számára is ismert szavaknak kell(ene) lenniük. Másutt írtam arról, hogy megdöbbenek, amikor például Márai könyveit olvasva, lábjegyzetben olyan szavakat magyaráznak meg, amelyek a középiskolát végzett olvasó számára magától értetődőnek kellene, hogy legyenek (lukratív, nervózus, pedellus, skrupulus stb.). Hátraarcot csinál a világ a fordított szövegben: az akadémiailag elfogadott pézsméker szót nem kell értelmezni, de a bennék és a terime magyarázatra szorul.

NEM KÖNNYŰ FELADAT!

A szépirodalmi fordítással szemben a szakszöveg átültetése kevésbé veszélyes: elsősorban a szakmai-tudományos szövegűséget kell szolgálnia, mindemellett azonban ügyelni

kell arra is, hogy a munka olvasmányos legyen, és megfeleljen a stilisztikai igényeknek. Sok igazságtartalma van annak az olasz mondásnak, amely szerint a fordító (traduttore) áruló (traditore). Kosztolányi sem véletlenül mondta, hogy a fordítás egyúttal ferdítés is. A fogalmak tartalma nem mindig tükröződik híven az idegen nyelvű kifejezés szó szerinti (szolgai) fordításában, de a gondolatfűzést is a magyar észjáráshoz kell alkalmazni. Nagyon sok múlik a fordító leleményességén, igényességén, műveltségén és kritikai érzékén.

Tudományos szöveg *fordítását nem szabad szakmán kívülinek* végezni, ugyanis csak a szakmabeli lehet igazán járatos a témakörben, aki ismeri a különleges szókincset és azok szöveggösszefüggésbe helyezését.

Hiba, ha a szakember nem ismeri fel azt a már *meglévő közkeletű szakszót*, amelynek angol megfelelőjével találkozva, idétlenül szó szerint *újra lefordítja*: így lesz a „*musculoskelatal*”-ból izomcsontrendszeri a jó öreg mozgásszervi helyett, a „*progress note*”-ből folyamatos lejegyzés, holott ezt körlefolyásnak, kórtörténetnek nevezzük, a „*body*”-ből test, bár ezt a szót legtöbbször biológiai összefüggésben szervezetnek szoktuk nevezni, de lásd a jelen példákat is.

Fogalomzavarhoz vezethet a *nem értelemszerű fordítás*. Így például az angolszászok a gyomorresectio megjelölésére a „*gastrectomy*” kifejezést használják, holott az -ectomia eredeti értelmezésben (nem részleges!) eltávolítást jelent. A fordítónak a magyar viszonyok között elfogadott műszót kell alkalmaznia.

Találkozhatunk igen *jó fordításokkal* is, amelyek bizonyos értelemben újratemtést is jelentenek. (Ezért érdemes és elengedhetetlen az idegenből átvett szavakat magyarokkal meghonosítani, mielőtt azok eredetiben jelennének meg a köztudatban.) Ez a folyamat valóban szellemi kihívást jelent, de megéri a fáradságot. Példák: risk score – kockázatértékelés; multiple choice – kérdésválogató, kérdéskiválasztó; finger fracture technika – ujjmorzsolásos technika. Különösen találónak és ötletesnek találok a Haftverband fordítását: tépőzár, bogáncstapasz. A jelen írásban tárgyalt könyvből idézve: CT – számítógépes rétegvizsgálat; endovascularis – éren belüli.

A fordítást is lehet kellő tudás, jóra való hozzáállás és a magyar nyelv szeretetteljes gondozása révén magas szinten művelni. Ne tekintsük ezt a fajta erőfeszítést másodosztályú feladatnak, amelyhez nem kell sok hozzáértés. Ellenkezőleg: magasfokú idegennyelv-tudásra, ráérzésre és helyes stilisztikai képességre, de mindenekelőtt az anyanyelv szeretetére, ismeretére van szükség ebben a felelősségteljes munkában. Nem véletlenül írta Luther (1483–1546), hogy a Biblia fordításánál sokszor napokig-hetekig kereste az odaillő szót. A jó fordítást az jellemzi, hogy nem érződik rajta az idegenszerűség, vagyis észre sem venni, hogy nem eredeti magyar szövegről van szó, lásd az írás eleji jelmondatot Pázmány Pétertől.

Arnold Van De Laar *Kés alatt* Budapest, Helikon Kiadó 2022.